

اکرم گلستان آراء

آموزش و پرورش ناحیه یک شهرستان همدان

یکی از وظایف مدیر هدایت و یاری کردن کارکنان و پیدا کردن روش‌های مؤثر همکاری است. مدیر باید آگاه باشد که روحیه کارکنان چگونه تقویت می‌شود، مقاصد گروهی چگونه به وجود می‌آید و صورت می‌پذیرد، تصمیم‌ها چگونه گرفته می‌شود، اختیارات چگونه تفویض و در آخر برنامه‌ها در پرتو کارهای انجام شده چگونه ارزشیابی می‌شوند. بدون این مهارت‌ها احتمال موفقیت مدیر بسیار اندک است. مدیران مؤثر نه تنها توانایی تشخیص و تعیین مناسب‌ترین سبک مدیریت را دارند بلکه می‌توانند آن سبک را به گونه‌ای صحیح به کار برند. یعنی ضمن داشتن شیوه‌های مدیریت بسیار، بدانند که آن‌ها را چگونه در موقعیت‌های مناسب خود به کار گیرند (بلانچارد و هرسی، ۱۳۸۲).

مدیریت در سیره پیامبر (ص)

کلیدواژه‌ها: مدیریت، رهبری پیامبر (ص)، شیوه مدیریت، رسالت، جامعه اسلامی.

اولین نیاز در مدیریت جامعه اسلامی

در مدیریت و رهبری، اولین نیاز سعه صدر است که خداوند آن را به پیامبر (ص) عطا فرمود (الم نشرح لک صدرک). بدون سعه صدر، انسان گرفتار هیجاناتی می‌شود که نمی‌تواند دین خود را حفظ کند و کسی که بر خود حاکم نباشد نباید بر دیگران حاکم باشد (قرائتی، ۱۳۸۵).

لیاقت، شرط اصلی زمامداری امت اسلام

تنها شرط اساسی احراز مقام حساس مدیریت «لیاقت» است. حاکم و والی مسلمانان باید لیاقت و شایستگی داشته باشد، صاحب رأی و بصیرت در تدبیر امور و برقرار کردن نظام عادلانه و حفظ امنیت بلاد از شر اشرار باشد، شجاعت و قوت‌قلب داشته و قادر به انجام وظیفه اجرای احکام اسلام باشد. جمیع این صفات در وجود مبارک پیامبر مکرم اسلام، که این لیاقت مستقیماً از جانب پروردگار به ایشان عطا شده است، وجود دارد (روحانی، نظام حکومت در اسلام: ۷۹).

شیوه مدیریت پیامبر (ص)

به نظر متفکران شیعه، نگهبانی رشد صحیح اسلام و مسلمین، به مردانی که مصونیت خدایی دارند نیاز دارد. آیین خدایی اسلام را باید مردی الهی، با مدد ادراکات و الهامات کامل غیبی در محیط انسانی، تشریح، پایه گذاری و غرس نماید و اجرای کامل آن تحت نظام‌های حکومت اسلامی نیز بی‌شک به مردانی الهی مانند پیامبر اکرم (ص) نیاز دارد. برای آشنایی با این رهبر و مدیر نمونه جهان، به شمه‌ای از روش و سیره ایشان در مدیریت اشاره می‌کنیم: سیره رسول خدا در حکومت و نحوه پرورش مردم بر شیوه‌ای مدیریتی منطبق بود که بر اساس نظر پژوهندگان فن مدیریت امروز، مدیریت کارگزاری نامیده می‌شود. حضرت محمد (ص) به اصل مسئولیت متقابل اهمیت خاصی می‌داد و خود را در قبال تعهدات مردم به اسلام، مسئول حکومت می‌دانست. سعی می‌کرد وضع زندگی مردم به‌خوبی اداره شود. همیشه در کارها مصالح آنان را در نظر داشت و به کارگزارانش نیز به خدمت‌رسانی به مردم از روی شایستگی و مهربانی سفارش و توصیه می‌کرد که با خلق طبق موازین اسلامی و قانونی رفتار کنند نه مستبدانه. پیامبر مکرم اسلام به منظور جلوگیری از هر گونه گرایش به بی‌عدالتی و انحراف از مصالح عمومی، با پرهیزگاری چون علی (ع) در می‌آمیخت و در معاشرت با عناصر صالح، موازین رهبری صحیح را استوار می‌داشت و با آنان مشورت می‌کرد. توجه به طبقات مولد جامعه در رأس کار پیامبر قرار داشت و کشاورزان، بازرگانان و ارباب پیشه و هنر را که پیوسته به نفع مملکت و ملت کار می‌کردند، خزانه‌های دولت می‌دانست و آنان را در کار مفید خویش یاری می‌کرد.

راستگویی، پیمان‌داری و وفای به عهد و امانت او زبانه‌های خاص و عام بود که راستی را در اندیشه و گفتار و کردار تبلیغ می‌کرد. محمد (ص) در دوران قبل از بعثت به «امین» شهرت داشت و این نشان‌دهنده تلقی جامعه است از شخصیت وی.

سیره پیامبر (ص) که از قرآن الهام گرفته بود، از تقوا نشئت می‌گرفت و به خاطر اینکه به مقام پیامبری رسیده و به او حکمت و کتاب عطا شده بود، مردم را برده خود نمی‌دانست؛ ولی متأسفانه امروزه در دنیا بعضی مدیریت را تنها سابقه و تخصص و موفقیت را داشتن امکانات و نیروها و اطاعت مردم از طریق تهدید تا تطمیع می‌دانند. اما شیوه پیامبر در مدیریت، نرمی اخلاق، دوری از درشت‌خویی، عیب‌جویی، مداحی، تکلف و امتیازخواهی بود.

پیامبر روحیه و سعه صدر بسیار بالایی داشت. این روحیه در کمیت کار افرادش تأثیر می‌کرد و به آنان قوت می‌داد و کارایی‌شان را افزایش می‌داد. در غم مردم شریک بود و بر هدایتشان اصرار داشت. دلسوزی‌اش

تا آنجا بود که به‌خاطر ایمان نیلوردن گروهی، گویا می‌خواست جانش را از دست بدهد (لعلک باخع نفسک الا یکونوا مؤمنین (شعر/۳)).

پیامبر فن مهم مدیریت یعنی نظارت و کنترل را در زمینه‌های گوناگونی اعمال می‌کند که همه از رهبر و کارگزار و پیرو را در خود می‌گیرد و زیر نظارت شدیدی از جهات مختلف قرار می‌دهد و در عین تکیه بر روح ایمان و وفاداری در اداره و رهبری جامعه، به تدابیر و شیوه‌های خاصی، با ضمانت اجراهای مادی و دنیوی، برای تضمین حسن اداره مملکت و جلوگیری از انحرافات و اجحافات مأموران حکومتی و اجتناب از نتایج نامطلوب دیگر متوسل می‌شود. ایشان بعد از تحکیم پایه‌های حکومت خود، با کردار و رفتار و سخنان و خطابه، توفیق یافتند احکام و آیات گران‌قدر الهی را به مرحله تطبیق و عمل درآورند و مفاهیم کلی و ذهنی قرآن را به واقعیت‌هایی اعجاز‌آور و قابل فهم برای انسان مبدل سازند.

رهبر گرمی اسلام با پیروان خویش فاصله ندارد؛ روزی چند بار در مسجد الحرام به اقامه جماعت می‌پردازد. این کار او را به مردم نزدیک می‌کند و خود عاملی مؤثر بر نظارت بر کارگزاران است، زیرا در این شرایط مردم به طرح گله‌های خود می‌پردازند و اعتراضات خود را به گوش رهبر می‌رسانند؛ زیرا او به مردم حق می‌دهد که آزادانه انتقاد و با کمک ایشان تنگناها را برطرف کنند.

رسول خدا (ص) عفو و بخشش را به دفعات در زمینه امور و مسائل شخصی توصیه می‌کند، ولی در برابر مصالح اجتماعی گذشت را جایز نمی‌داند و مجازات افراد منحرف و خاطی را ضروری می‌شمرد و آن را ضامن دوام حیات اجتماعی می‌داند (مظفریان، رهبری و مدیریت در اسلام: ۱۱۹-۱۰۳).

پیامبر از سیره انبیای پیشین الگوهای مدیریتی می‌گیرد تا روشنگر رهبری و چگونگی اعمال مدیریتش باشد؛ چرا که در آیات قرآنی مکرراً به او سفارش شده است به سیره پیامبران قبل توجه کند (نقی پورفر، ۱۳۷۷).

پیامبر (ص) در تنگناها و شرایط سخت تصمیم‌های شایسته و قاطعی می‌گیرد، مانند شایعه کشته شدنش در جنگ احد که برای تضعیف نشدن روحیه بارانش، بر بالای تپه‌ای رفت و یاران فراری‌اش را با نام و نشان صدا کرد و گفت: «فلانی به نزد من بیا، من رسول خدایم». و این تصمیمی بجا و قاطع بود که پیامبر در تنگنایی شدید اتخاذ کرد و آثار منفی شایعه دروغین را از بین برد (سلام الصفا، ۱۳۸۳).

رسول اکرم (ص) برای اصلاح و متحول کردن جامعه از درون سوز داشت. اگر کسی برای اصلاح از درون سوز نداشته باشد، محال است بتواند جامعه‌ای را مشتعل سازد و این صفت برجسته مدیریت پیامبر برای هدایت و سعادت انسان‌ها بود (قرائتی، ۱۳۸۵).

پیامبر اعظم(ص)، مدیری بی نظیر

خاورشناسان بزرگ و اندیشمندان جهان غرب به عظمت پیامبر بزرگ اسلام در همه زمینها و از جمله در موضوع مدیریت اعتراف دارند. آن مدیر توانا و با کفایت، از اجتماع پاره پاره جاهلیت، امتی بزرگ به وجود آورد و در زمانی که در مقایسه با عمر جهان به راستی کوتاه بود، نور رسالت را به سرزمینهای گوناگون رساند و انقلابهای علمی و انسانی در زمینههای سیاست و اقتصاد و قانون گذاری را موجب شد.

همه پیشرفت‌های دنیای اسلام به فضل سیره پیامبری صورت گرفت که به تعبیر قرآن الگو و اسوه‌ای نیکو برای مسلمانان است؛ پیامبری که رفتار و کردارش والا و برجسته و نمونه اعمال یک انسان کامل و فرستاده راستین خداست. او با پذیرش و تقریر و تأیید کارهای خوب دیگران که نمایشگر نهایت احترام به آزادی است، الگویی زیبا و عملی است که باید فرا راه سعادت انسان قرار گیرد (سالم‌الصفار، ۸۳).

پرتوی از مدیریت پیامبر(ص)

مدیریت در مکه: رسول اکرم در مکه با زحمات فراوان به ساختن عقاید و تحکیم اندیشه‌های دینی و زدودن رسوبات جاهلیت از قلب و اندیشه تازه مسلمانان همت گماشت و با تبلیغی همه‌جانبه و حیرت‌آور همگان را به پذیرفتن دین اسلام فرا خواند و با تدبیری خردمندانه به علت فشارهایی که قریشیان بر اسلام وارد می‌ساختند، برای دو هجرت برنامه‌ریزی کرد؛ یکی از مکه به حبشه و دیگری از مدینه به مکه؛ که چنان دقیق و منظم طراحی شدند که دشمنان نتوانستند مانع اعزام پنهانی و منظم گروه‌های مهاجر شوند و این هجرت‌ها برای پیش‌گیری از خطرهایی بود که جان مسلمانان را تهدید می‌کرد.

مدیریت در مدینه: پیامبر بعد از مهاجرت به مدینه، برای اجرای احکام و قوانین قرآن به بنیان‌گذاری مبانی دولت اسلامی و سازمان‌های حکومتی پرداخت. روش حکومتی آن حضرت بی‌نظیر و ممتاز بود؛ به‌گونه‌ای که هیچ یک از تمدن‌های گذشته یا آینده بشری مانند آن را سراغ ندارد.

با وجود آن همه دشمنان سرسخت و افرادی که داخل و خارج از مدینه در کمین اسلام و مسلمانان نشسته بودند، آوردن دین جدید و گسترش و انتشار آن بدون مدیریت دقیق و ژرف‌نگر پیامبر امکان‌پذیر نبود و به‌همین دلیل، خود ایشان شخصا مسئولیت اداره امور و به حرکت درآوردن سازمان‌های اجرایی را در نخستین پایگاه حکومتی‌شان (مسجد) عهده‌دار شدند (سالم‌الصفار، ۸۳).

با تأمل در آنچه گفته شد، برای ما روشن می‌شود که رسول خدا(ص) به آماده ساختن زمینه برای

برپایی دولت اسلامی و جهانی بر اساس توحید اهتمام می‌ورزید و این یکی از اصول مدیریتی آن حضرت بود.

مدیریت اقتصادی پیامبر(ص)

پیغمبر اکرم (ص) از همان آغاز بعثت به‌منظور رفاه انسان در دنیا و آخرت، مبانی اقتصادی سالمی را استوار ساخت و برای رفع مشکلات اقتصادی، بر دو اصل مهم تأکید ورزید: برادری و الگوسازی.

منظور از برقراری پیوند برادری، ایجاد زمینه برای محبت و مهرورزی، کمک و دلسوزی و تعهد و رسیدگی برادران به امور و مشکلات یکدیگر است. ولی برادری بدون الگو مانند کشتی بدون ناخداست و رسول گرامی اسلام بهترین الگو در تدوین برنامه‌های توسعه و رفع مشکلات اقتصادی و برقراری توازن میان مالکیت‌های خصوصی و عمومی برای همه انسان‌ها و در همه زمان‌هاست. او با جلوگیری از انباشته شدن و تراکم ثروت در دست افراد و منع احتکار و رباخواری، به ریشه‌کنی ظلم و بی‌عدالتی پرداخت (سالم‌الصفار، ۸۳).

مدیریت پیامبر و جامعه دانشمند

در عصر رسول خدا(ص) جامعه عربی عصر معروف به جاهلیت را می‌گذرانید و حتی جهان متمدن آن روز نیز تعمیم دانش را گناه می‌شمرد. مؤسسات علمی دستخوش محدودیت‌های طبقاتی بود و فقط افراد ویژه‌ای مجاز به استفاده از آن‌ها بودند. در چنین شرایطی، اهتمام قرآن و پیامبر اسلام به تعمیم دانش و تقویت اندیشه‌ها به معجزه مانند است. پیامبر فرمود زگهواره تا گور دانش بجوی و مؤمنان نیز این سخن را فریضه دانستند و عمل کردند. مراکز بزرگ علمی اسلامی، دانشمندان نامدار، فلاسفه و محققان مسلمان که هنوز نامشان در تاریخ عمومی و فرهنگ بشر جلوه جان‌افروز دارد، پرورده جامعه‌ای هستند که شیوه مدیریت آن بر احترام به علم و تجلیل از علما مبتنی است. پیامبر اسلام سوادآموزی به مسلمین را خون‌بهای اسیران جنگی قرار می‌داد و تنها جامعه اسلامی است که پیروان دانشمند مذاهب گوناگون حتی دهریون، با آزادی کامل در آن زیست می‌کردند. (مظفریان، رهبری و مدیریت در اسلام: ۱۲۱).

مشخصات کلی مدیریت پیامبر اسلام(ص)

کمی بعد از ورود پیامبر به مدینه، حوادث و وقایع متعددی روی داد که عملکرد ویژه پیامبر در هر یک از آن‌ها دلیل استحکام و به‌کارگیری روش‌های نوین در مدیریت آن حضرت است. تعدادی از آن‌ها را به‌عنوان نمونه می‌آوریم: برقراری عدالت؛ پیوند برادری؛ قراردادن مسجد برای عبادتگاه و مرکز اداری حکومت؛ نوشتن منشور مدینه و انتشار سریع اسلام و تمدن اسلامی؛ تلاش برای واقع نشدن جنگ؛ ارسال نامه برای پادشاهان

خاورشناسان بزرگ و اندیشمندان جهان غرب به عظمت پیامبر بزرگ اسلام (ص) در همه زمینها و از جمله در موضوع مدیریت اعتراف دارند

و دوراندیشی و حسن تدبیر برای دعوت به اسلام؛ گرفتن بیعت مجدد از یاران به هنگام بحران‌ها در راستای تقویت بنیه روانی مسلمانان و اعلام مجدد دوستی و وفاداری؛ مدیریت صلح‌جویانه در فتح مکه و آزاد کردن قریشیان و ابوسفیان (همان).

مبانی مدیریت رسول خدا(ص)

وحی الهی: اسلام اصل مساوات کامل بین انسان‌ها را به بشریت عرضه کرده است. قرآن در آیه ۱۳ سوره حجرات می‌فرماید: «گرامی‌ترین شما نزد خدا با تقواترین شماست». رسول اکرم نیز این واقعیت را در مناسبت‌های متعدد تأکید کرده است.

اصل شورا: مشورت یکی از اصول مهم اسلامی و از ارکان مدیریت است. از دیدگاه پیامبر رعایت دو نکته شورای اسلامی را کامل می‌سازد: مشورت با همه مسلمانان نه با تعداد محدودی از آن‌ها، داشتن رهبری مدیر و مدبر در رأس هر شورا.

مبانی سازمان‌دهی اداری:

کار: پیامبر کار را معیار تشخیص جایگاه اجتماعی و تعیین رتبه مسلمانان در دنیا و آخرت قرار داد و با این سیاست حکیمانه توانست ملت گمنام عرب را به‌عنوان مدیر فتوحات گسترده و ناشر ارزش‌های انسانی و آزادکننده بشریت از فساد و ظلم به جهانیان بشناساند.

علم و قدرت و شایستگی: پیامبر مسلمانان را به دانش‌پژوهی و اندیشیدن و کسب مهارت و تخصص فرا خواند تا بر قدر و منزلت آنان بیفزاید.

مساوات و نبود تبعیض.

مدیریت انسانی پیامبر(ص)

پیامبر اکرم(ص) در برنامه‌ریزی‌ها و شیوه‌های مدیریت، تنها به انسان و خیر و صلاح او اهتمام داشت، نه به اشیاء و امکانات مادی. او شریعتی سهل و با گذشت آورد و انسان را بالاتر از توانایی‌اش تکلیف نکرد و ضمن تأکید بر پرداخت عادلانه مزد کارگر، رفاه او را در نظر گرفت. سیره مبارک آن حضرت در شخصیت شاگرد ممتاز او امام علی (ع) تجلی یافته است.

ویژگی‌های عمومی مدیر موفق با اقتباس از شیوه پیامبر(ص)

ایمان به کار و ارزشمندی آن؛ احساس مسئولیت و امانت‌داری؛ قاطعیت در برنامه‌های اجرایی و پرهیز از ضعف اراده و سست‌رایی؛ فروتنی و مردمی بودن؛ داشتن پیشینه نیکو؛ محکم‌کاری و نرمش (مدیریتی متعادل و انعطاف‌پذیر)؛ بردباری و بلندنظری (سالم‌الصفار، ۱۳۸۳).

مدیریت پیامبر برای پس از رحلت

پیامبر اسلام برای هدایت مردم بعد از خود به امر

خدا حضرت علی(ع) را به جانشینی خود برگزید و او را به مردم معرفی کرد و برای دوران پس از خود نیز علامت‌هایی نصب کرد تا مردم دچار انحراف نشوند، مثلاً یک‌جا فرمود: «فاطمه پاره تن من است». درباره ابودر گفت: «زیر آسمان راستگوتر از او نیست» به عمار فرمود: «هر کس تو را بکشد ستمگر است». (منظور لشکر معاویه). بارها با جمله‌های «علی مع الحق»، «حسین منی و انا من حسین»، «سلمان منا اهل البیت» و ... افرادی را الگوی حق معرفی کرد تا بعد از رحلت خود، مردم در رهبری به سراغ کسی روند که فاطمه و ابودر و عمار و سلمان رهبری او را پذیرفته‌اند. آری این است شیوه مدیریت پیامبر بعد از خود (قرائتی، ۱۳۸۵).

سخن آخر

پیامبر(ص) مدیریتی بسیار قوی، مدبرانه و کارآمد داشت. سیره والای مدیریت ایشان که فطرت و انسانیت را مخاطب می‌ساخت، باعث شد که مردم با شور و اشتیاق فراوان از سرتاسر دنیا فوج فوج به اسلام بگردند و به رسالتش ایمان آورند. اکنون هم بیش از یک‌چهارم جمعیت جهان سر بر طاعت ایشان دارند. آیین پیامبر اسلام، صلاحیت مدیریت همه گروه‌های انسانی از اشراف تا تهیدستان و گمنامان را داراست، زیرا او با مدیریتش از تاریکی نور آفرید و از مرگ زندگی، و از پراکندگی و نفاق و جهل، اتحاد و برادری و دانش. بنابراین، نه تنها مدیران، بلکه تمامی انسان‌های این کره خاکی، با بهره‌گیری از شیوه مدیریت ایشان می‌توانند زندگی سرشار از موفقیت و توأم با آرامش و آسایش در دنیا و آخرت را برای خود رقم بزنند.

منابع

۱. الصغار، سالم. «سیره پیامبر در رهبری و انسان‌سازی». ترجمه غلامحسین انصاری. امیرکبیر. ۱۳۸۳. چ اول.
۲. جوادی آملی، عبدالله. «سیره علمی و عملی حضرت رسول اکرم». اسرا. ۱۳۷۴. چ اول.
۳. روحانی، سید محمدصادق. «نظام حکومت در اسلام». قم. ۱۳۹۶ ه.ق.
۴. فصل‌نامه مدیریت در آموزش و پرورش. معاونت برنامه‌ریزی و منابع انسانی آموزش و پرورش. زمستان ۱۳۸۱.
۵. قرائتی، محسن. «سیره پیامبر اکرم بنا نگاهی به قرآن کریم». مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. ۱۳۸۵. چ سوم.
۶. مطهری، مرتضی. «سیره نبوی». اسلامی. بی‌تا.
۷. مظفریان، منوچهر. «رهبری و مدیریت در اسلام». مطبعی. بی‌تا.
۸. مکارم شیرازی، ناصر. «قرآن و آخرین پیامبر». دارالکتب اسلامیة. ۱۳۴۹.
۹. نقی‌پورفر، ولی‌الله. «اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن». مرکز آموزشی مدیریت دولتی. ۱۳۷۷. چ سوم.
۱۰. وایلز، کیمبل. «مدیریت و رهبری آموزشی». ترجمه دکتر محمدعلی طوسی. مدیریت دولتی. ۱۳۷۷. چ هفتم.
۱۱. هرسی و بلاتچارد، پال و کنت. «مدیریت رفتار سازمانی». ترجمه دکتر علی علاقه‌بند. امیرکبیر. ۱۳۸۴. چ بیست‌وپنجم.
۱۲. هرسی و بلاتچارد، پال و کنت. «مدیریت رفتار سازمانی». ترجمه دکتر قاسم کبیری. دانشگاه آزاد اسلامی. تهران. ۱۳۸۰. چ هفتم.

سیره والای مدیریت پیامبر(ص) که فطرت و انسانیت را مخاطب می‌ساخت باعث شد که مردم با شور و اشتیاق فراوان از سرتاسر دنیا فوج فوج به اسلام بگردند

